

פרשת תזריע

הוצאת חמץ ביום טוב על ידי גוי - עשה דוחה לא תעשה

תזריע: האם מותר להוציא חמץ ביום טוב על ידי גוי? בדיני עשה דוחה לא תעשה

פתיחה

בפרשת השבוע דנה התורה בנגע הצרעת, ומונה שלושה סוגים של צרעת: צרעת הבית, הגוף והאדם. הגמרא במסכת סהנדרין (עא ע"א) מביאה בשם רבי אלעזר, שלמעשה לא היה וגם לא יהיה בית מנוגע בצרעת, אבל התורה בכל זאת כתבה פרשייה זו, כדי שילמדו אותה ויקבלו שכר על הלימוד. בעקבות כך נעסוק השבוע בשאלה, מתי מותר לקצוץ צרעת, והאם עשה דוחה לא תעשה.

1. עשה דוחה לא תעשה

הגמרא במסכת יבמות (ד ע"א) לומדת מכך שהתורה הסמיכה את פרשת ציצית לפרשת כלאיים, שמותר ללבוש ציצית (בתנאי שיש בה תכלת) עם כלאיים, והעשה של קיום מצוות ציצית גובר על האיסור ללבוש כלאיים. מתוך הלכות ציצית לומדת הגמרא עיקרון כללי, שבכל מקום שמצוות עשה מתנגשת עם לאו - העשה גובר על הלאו.

דוגמא נוספת: בגמרא במסכת שבת (קלב ע"ב) מובא, שבמידה ותינוק נולד עם צרעת על מקום המילה, מותר למול אותו ולקצוץ כבדרך אגב את הצרעת, למרות שיש איסור דאורייתא ('הישמר בנגע הצרעת') לקצוץ את הצרעת. בטעם ההיתר מנמקת הגמרא, שמצוות העשה של המילה דוחה את האיסור לקצוץ צרעת, ובלשון הגמרא:

"הכי קאמר: ימול בשר ערלתו - ואף על פי שיש בהרת (= צרעת), ומה אני מקיים הישמר בנגע הצרעת? בשאר מקומות חוץ ממילה, אבל מילה דוחה את הצרעת. מאי טעמא (= מה טעם הדבר)? דאתי עשה ודחי לא תעשה."

יש לציין, שבעוד שבבבלי מובא כדבר פשוט שעשה דוחה לא תעשה בכל עניין, בירושלמי (חלה ב, א) יש בכך מחלוקת תנאים. ר' יונה מחזיק בדעת הבבלי, שתמיד עשה דוחה לא תעשה (וכך ההלכה). לדעת ר' יוסי לעומת זאת, עשה דוחה לא תעשה, רק כאשר התורה הצמידה אותם בפירוש (כמו כלאיים בציצית), אבל אין ללמוד מכאן עיקרון כללי שעשה דוחה לא תעשה (ועיין אור זרוע פסחים רלג).

טעם הדבר

לכאורה כלל זה תמוה מאוד, שהרי מכמה סוגיות בגמרא עולה, שמצוות לא תעשה חמורות ממצוות עשה. למשל נפסק (יומא פו ע"א), שבמידה ואדם חטא ועבר על לאו, אם הוא חזר בתשובה, מתכפר לו רק ביום הכיפורים. לעומת זאת, במידה ואדם ביטל מצוות עשה, אז ברגע שהוא שב בתשובה, מתכפר לו. מוכח שלא חמור מעשה, אז מדוע עשה דוחה לא תעשה (ועיין עוד ביבמות ז ע"א)?!

א. הרמב"ן תירץ (שמות כ, ח), שמצוות העשה באות ממידת האהבה לקב"ה, ואילו מצוות לא תעשה באות ממידת היראה לקב"ה, והאהבה לקב"ה גדולה מהיראה ממנו. לכן, אף על פי שמצוות לא תעשה

פרשת תזריע

חמורות יותר ממצוות עשה, כאשר מידת האהבה מתנגשת עם מידת היראה היא גוברת עליה, כי יותר גדול לעשות רצון ה', מאשר לירא ממנו, ובלשונו:

"כי במצות עשה הוא היוצא ממידת האהבה, ומצוות לא תעשה הוא למדת הדין ויוצא ממידת היראה, כי הנשמר מעשות דבר הרע בעיני אדוניו ירא אותו, ולכן מצות עשה גדולה ממצות לא תעשה, כמו שהאבה גדולה מהיראה, כי המקיים ועושה בגופו ובממונו רצון אדוניו הוא גדול מהנשמר מעשות הרע בעיניו, ולכך אמרו דאתי עשה ודחי לא תעשה."

אפשר לחדד את דבריו על פי בעל התניא (אגרת התשובה פרק א) שכתב, שבמידה מסויימת יותר חמור לבטל מצוות עשה מאשר על לעבור על לאו, מכיוון שבמידה ואדם חטא, הוא יכול לחזור בתשובה, ויתכפר לו. אבל במידה ואדם ביטל מצוות עשה, אז את ההשפעה החיובית שהמצווה הייתה אמורה לעשות, אי אפשר לתקן באמצעות תשובה (וכדברי הגמרא בחגיגה ט: איזה מעוות שלא יוכל לתקן? זה שביטל קריאת שמע).

ב. מדברי רב ניסים גאון (שבת קלג ע"א ד"ה אימור) עולה ביאור שונה. הוא טען, שכאשר התורה מצווה על מצוות העשה במקום שיש לאו, הלאו ממילא מתבטל. במילים אחרות, העשה לא דוחה את הלאו, אלא אין בכלל לאו, וממילא ברור למה צריך לקיים את העשה, ובלשונו: "מה שמעורב מחוטי פשתן עם הטלית של צמר שהיא מצווה, אינו נכנס באזהרה (ללבוש כלאיים), אלא מותר הוא".

למחלוקת בין הרמב"ן לרב ניסים גאון יכולה להיות נפקא מינה בשאלה, האם עשה דוחה לא תעשה שיש בו כרת. למשל, האם מותר לבית הדין להוציא לפועל בשבת עונש שריפה למי שהתחייב בה, בגלל שיש מצוות עשה לשרוף את החוטא, למרות שעוברים על איסור דאורייתא שעונשו כרת (חילול שבת):

המהרי"ק (סי' קלט) ורוב הראשונים ובניהם הריטב"א (יבמות ז ע"א), הרשב"א (שם) והרמב"ם (שבת יט, כ) פסקו להלכה, שעשה לא דוחה לא תעשה שיש בו כרת. בטעם הדבר נימק המהרי"ק, שיש לעשה את 'הכוח' לדחות רק איסור לאו, אבל לא תעשה שיש בו כרת חמור יותר, ולכן אין בכח העשה לדחות אותו.

כפי שמציין המהרי"ק בדבריו, במידה ובמקום שיש עשה הלאו נעלם וכדברי רב ניסים גאון, אז העשה היה דוחה גם לא תעשה שיש בו כרת, מכיוון שזה לא משנה כמה חמור הלאו, הוא פשוט נעלם, וכך עולה מדברי ספר הכריתות (לשון לימודים, שער ג', קסג).

2. הותרה או דחיה

עד כה ראינו כדבר פשוט, שאפשר ללבוש ציצית שיש בה תכלת עם כלאיים בכל עניין. על גמרא זו יש להקשות מגמרא נוספת ביבמות (כ ע"ב) המביאה את דברי ריש לקיש שפוסק, שעשה דוחה לא תעשה רק כאשר מוכרח שהעשה ידחה את הלאו (למשל בברית, שכדי למול חייבים לקצוץ את הצרעת), אבל במידה ואפשר לקיים את העשה בלי שהוא ידחה את הלאו, העשה לא דוחה את הלאו.

אם כן קשה, מדוע מותר ללבוש ציצית עם כלאיים?! אפשר ללבוש ציצית שהבגד והפתילים מאותו סוג, גם לקיים את העשה, וגם להימנע מעבירה על הלאו! בעקבות קושיה זו, נחלקו הרמב"ן והרשב"א האם דברי ריש לקיש נפסקו להלכה:

פרשת תזריע

א. הרמב"ן (ד ע"ב ד"ה הא) טען, שהגמרא שפוסקת שמותר ללבוש כלאיים בציצית בכל עניין, חולקת על דברי ריש לקיש, ולשיטתה ההיתר ללבוש כלאיים בציצית הותר לחלוטין ('הותרה'), ולא רק נדחה בשעת הצורך ('דחוייה'). מכיוון שלהלכה הוא פוסק כדעת הגמרא, לשיטתו גם אם יש אפשרות ללבוש ציצית בלי כלאיים, אפשר ללבוש את הציצית עם הכלאיים. ובלשונו:

"ולית לן (= ואנו לא פוסקים) כריש לקיש דאמר כל מקום שאתה מוצא עשה ולא תעשה, אם אתה יכול לקיים את שניהם (ולא לעבור על הלאו) מוטב, ואם לאו יבא עשה וידחה לא תעשה, דהא הכא (= שהרי כאן) יכול לקיים את שניהם, ואפילו הכי דוחה."

ב. הרשב"א (ד"ה והא) חלק על דברי הרמב"ן וטען, שאין מחלוקת בין דברי ריש לקיש לדברי הגמרא שמתירה ללבוש כלאיים בציצית, וכך מוכח מהרבה פעמים בש"ס (שבת קלג, נזיר מא), שהגמרא מביאה את דברי ריש לקיש בלי להביא דעות חולקות.

איך הוא יישב את דברי הגמרא, ממנה משמע שאפשר ללבוש ציצית עם כלאיים, למרות שיש אפשרות ללבוש בלי כלאיים? הוא תירץ, שהגמרא מדברת על מקרה בו אין לאדם פתילים ובגד מאותו המין, ואז כולם מודים שמותר ללבוש ציצית עם כלאיים. אבל, במידה ויש לאדם פתילים מאותו סוג, באמת אסור לו ללבוש ציצית עם כלאיים והלאו לא נדחה מפני העשה. כדבריו פסקו להלכה גם הרמב"ם (ציצית ג, ו) והמאירי (ד ע"ב ד"ה אע"פ), ובאחרונים החיי אדם (סח, כב).

לבישת ציצית בלילה

מחלוקת דומה למחלוקת הרמב"ן והרשב"א, אפשר לראות במחלוקת התוספות והראב"ד, האם מותר ללבוש ציצית עם כלאיים בלילה. התורה בפרשת שלח (טו, לט) כותבת, שצריך לראות את הציצית ('וראתם אותו'), ומכאן למדה הגמרא במנחות (מג ע"א), שבלילה אין חובה ללבוש ציצית (מחלוקת ראשונים, ואכמ"ל). האם במידה ואדם רוצה, הוא יכול ללבוש ציצית שיש בה כלאיים בלילה?

א. הראב"ד (ציצית ג, ט) נקט, שמכיוון שמי שלובש ציצית בלילה לא מקיים מצוות ציצית, ממילא אסור לו ללבוש ציצית שיש בה כלאיים, וכל ההיתר ללבוש כלאיים בציצית נוהג רק כאשר מקיימים מצוות ציצית. ב. לעומת זאת התוספות (מנחות מא ע"א, חולין קי ע"ב) פסקו, שגם בלילה אפשר ללבוש ציצית עם כלאיים, אפילו אם באותו זמן לא מקיימים מצוות ציצית, ובלשון התוספות:

"הא למדנו, דכל טלית דאשתרי (= שהותר) בה כלאים דהיינו בתכלת, מותר בכל ענינים, בין להתעטף בין להציע תחתיו בין לו בין לחבירו בין לאשתו בין ביום בין בלילה, דלגמרי שרא ביה (= הותר בה) כלאיים."

במה תלויה מחלוקתם? אפשר לתלות את מחלוקתם בשאלה, האם איסור כלאיים בציצית 'נדחה' (כמו הרשב"א) או 'הותר' (כרמב"ן):

אם איסור כלאיים בציצית הותר לחלוטין, אז גם כאשר לא מקיימים בפועל את מצוות ציצית, עצם זה שלובשים ציצית שכשרה ללבישה ביום, אפשר ללבוש איתה כלאיים, וכך הבינו התוספות (ובלשונם 'דלגמרי שרא ביה כלאיים'). לעומת זאת אם איסור כלאיים בציצית רק נדחה, אז רק כאשר מקיימים את המצווה ממש אפשר ללבוש ציצית עם כלאיים, אבל בלילה - לא, וכך הבין הראב"ד.

פרשת תזריע

3. בעידנא

כלל נוסף שצריך להתקיים, בשביל שעשה ידחה לא תעשה הוא, שביטול הלאו יתקיים באותו רגע ('בעידנא') שמקיימים את מצוות העשה. למשל, מותר לקצוץ צרעת שעל המילה, מכיוון שברגע המילה קוצצים את הצרעת. לעומת זאת, אסור לכהן להסיר צרעת (לאו) כדי שהוא יוכל לעבוד במקדש (עשה), מכיוון שהוא מסיר את הצרעת לפני שהוא נכנס לעבוד, כך שהאיסור נעשה לפני המצווה.

בעקבות כלל זה, התקשו הראשונים בדברי הגמרא בבבא מציעא (ל ע"א). הגמרא בבבא מציעא פוסקת, שכהן הרואה אבידה בבית קברות אסור לו להיכנס ולהיטמא כדי להוציא אותה. בטעם הדבר מנמקת הגמרא, שכנגד מצוות העשה להשיב את האבידה, עומדים לאו ('לנפש לא יטמא') ועשה ('קדושים תהיו'), ועל אף שעשה דוחה לא תעשה, הוא לא דוחה לא תעשה ועשה ביחד.

מקשים הראשונים, הרי את העשה של החזרת אבידה מקיימים רק כאשר מחזירים את האבידה לבעלים, ואילו את הלאו שלהיטמא עובר הכהן כבר שהוא נכנס לבית קברות. אז גם אם היה מדובר בלא תעשה בלבד, עדיין היה אסור לכהן להיכנס לבית קברות ולהוציא את האבידה, ולמה הגמרא תרצה שאסור להיכנס לבית קברות בגלל שעשה לא דוחה לא תעשה ועשה?! ובלשונם:

"ואם תאמר, למה למימר (= לומר) משום דהאי עשה ולא תעשה? אפילו איכא (= אם יש) בטומאה לאו בלבד היכי דחי עשה דאבידה? והא נפסק דאתי עשה ודחי לא תעשה הני מילי (= זה רק) כגון מילה בצרעת, שבזמן שנעקר הלאו מקיים לעשה, אבל הכא (= כאן) כי נטמא עבר ללאו, ולא מקיים לעשה עד דמהדר ליה למרא (= עד שמחזיר את האבידה לבעליה)!"

א. הרמב"ן (ד"ה ומיהו) כתב, שבאמת הגמרא יכולה היתה לתרץ שהעשה והלאו לא מתקיימים באותו רגע, ולכן אסור להיכנס לבית קברות, אלא שהיא בחרה לתרץ בצורה שונה, וכך נראה שתירצו רוב הראשונים בסוגיה, ובניהם הרשב"א, רבינו חננאל ועוד.

ב. הר"ן (ד"ה נמצאת) מבאר אחרת, ולדעתו אכן מקיימים את העשה להחזיר אבידה ברגע שעוברים על הלאו. כיצד? לשיטתו, כבר כאשר מתחילים את תהליך השבת האבידה, מקיימים בכך מצוות עשה להשיב אבידה, גם אם האבידה עדיין לא הוחזרה ממש לבעליה. משום כך ברור מדוע הגמרא בחרה לתרץ, שאסור להיכנס לבית קברות בגלל שעשה לא דוחה לא תעשה ועשה.

הוצאת חמץ מהבית בפסח

מה יעשה אדם, שמצא חמץ ביום טוב ראשון של פסח בביתו? מצד אחד, יש מצווה מדרבנן (כי ביטלו את החמץ) לבער את החמץ, ומצד שני הוא מוקצה ואסור לגעת בו. כדי לפתור בעיה זו, התיר השל"ה (מובא במג"א תמו, א) לומר לגוי לקחת את החמץ ולהוציא אותו מהבית, מכיוון שהעשה להוציא את החמץ מביתו, דוחה את האיסור להגיד לגוי שיוציא את החמץ מביתו.

המגן אברהם (שם) תמה על דבריו, שהרי במידה ואדם מצא חמץ בפסח, רק אם הוא ישרוף אותו נפתרת הבעיה, והוצאה מביתו בלבד לא תועיל. נמצא שאת האיסור להגיד לגוי עוברים כבר ביום טוב, ואילו את המצווה לשרוף את החמץ מקיימים רק אחרי יום טוב, וכפי שראינו רק כאשר המצווה והאיסור מתקיימים ביחד, המצווה דוחה את האיסור! ובלשוננו:

פרשת תזריע

"ובשל"ה כתב דיוציא החמץ על ידי גוי דאתי (= שיבוא) עשה דרבנן דתשביתו ודחי לא תעשה דרבנן דאמירה לגוי, דבעידנא (= שבזמן) שנעקר הלאו מקיים עשה. וצריך עיון, דאף על פי שנותנו לגוי עדיין אינו מקיים העשה עד שיבערנו מן העולם, דהא מיירי (= שהרי מדובר) לאחר זמן איסורו (דהיינו בפסח עצמו)."

כיצד ניתן ליישב את קושיית המגן אברהם? רבי עקיבא איגר (הגהות שם) תירץ, שהשל"ה סובר כדעת הר"ן לעיל, שכמו שברגע שמתחילים להביא את האבידה כבר מקיימים מצוות עשה של השבת אבידה, כך גם כאן, ברגע שהגוי הולך לקחת את החמץ מבית היהודי, מתחילה מצוות השבתת החמץ, משום כך זה נחשב לשיטתו שהעשה והלאו מתקיימים בבת אחת (ועיין נוב"י אבה"ע קמא).

שבת שלום! מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com